

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNING LINGVISTIK VA NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning lingvistik va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning lingvodicaktik asoslari nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilinadi. Lingvistik va nutqiy kompetensiya tushunchalarining o'zaro munosabati, ularning tarkibiy komponentlari hamda boshlang'ich ta'lim mazmunidagi o'rni aniqlashtiriladi. Tadqiqotda kompetensiyaviy, kommunikativ, faoliyatga yo'naltirilgan, integrativ va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarning imkoniyatlari o'rganilib, lingvistik bilimlarni amaliy nutqiy faoliyat bilan bog'lashning didaktik shart-sharoitlari asoslanadi. Shuningdek, o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, matnni anglash, og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish, til birliklarini kommunikativ vaziyatlarda qo'llashga o'rgatishning metodik imkoniyatlari yoritiladi. Lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning yaxlit modeli taklif etilib, uning maqsadli, mazmuniy, jarayonli, vositali va natijaviy komponentlari tavsiflanadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi darslarini tashkil etishda kompetensiyaviy va kommunikativ yondashuvlarni integratsiyalash zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, lingvistik kompetensiya, nutqiy kompetensiya, lingvodicaktika, kommunikativ yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, lug'at boyligi, nutqiy faoliyat, o'qish savodxonligi, matn.

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ И РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье теоретико-методологически рассматриваются лингводидактические основы развития лингвистической и речевой компетенций учащихся начальной школы. Уточняется соотношение понятий лингвистической и речевой компетенций, раскрываются их структурные компоненты и место в содержании начального образования. Анализируются возможности компетентного, коммуникативного, деятельностного, интегративного и личностно ориентированного подходов. Обосновываются дидактические условия взаимосвязи лингвистических знаний с практической речевой деятельностью учащихся. Особое внимание уделяется обогащению словарного запаса, пониманию текста, развитию устной и письменной речи, а также формированию способности применять языковые единицы в различных коммуникативных ситуациях. Предлагается целостная модель развития лингвистической и речевой компетенций, включающая целевой, содержательный, процессуальный, инструментальный и результативный компоненты. Результаты исследования подтверждают необходимость интеграции компетентного и коммуникативного подходов при организации уроков родного языка и читательской грамотности в начальной школе.

Ключевые слова: начальное образование, лингвистическая компетенция, речевая компетенция, лингводидактика, коммуникативный подход, компетентностный подход, словарный запас, речевая деятельность, читательская грамотность, текст.

LINGUODIDACTIC FOUNDATIONS FOR DEVELOPING LINGUISTIC AND SPEECH COMPETENCES OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

Abstract. *The article theoretically and methodologically examines the linguodidactic foundations of developing linguistic and speech competences of primary school pupils. The relationship between the concepts of linguistic and speech competence, their structural components, and their place in primary education are clarified. The potential of competence-based, communicative, activity-oriented, integrative, and learner-centered approaches is analyzed. The study substantiates didactic conditions for connecting linguistic knowledge with pupils' practical speech activities. Particular attention is paid to vocabulary enrichment, text comprehension, development of oral and written speech, and the ability to use language units in different communicative situations. A comprehensive model for developing linguistic and speech competences is proposed, including target, content, procedural, instrumental, and outcome components. The findings demonstrate the importance of integrating competence-based and communicative approaches in organizing mother tongue and reading literacy lessons in primary education.*

Keywords: *primary education, linguistic competence, speech competence, linguodidactics, communicative approach, competence-based approach, vocabulary, speech activity, reading literacy, text.*

Kirish. Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchining faqat nazariy bilimlarni egallashi emas, balki ushbu bilimlarni amaliy faoliyatda mustaqil va maqsadga muvofiq qo'llay olishi muhim natija sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida tilni o'rganish jarayoni bolaning keyingi ta'lim faoliyati, muloqot madaniyati, o'qib tushunish, mustaqil fikrlash va yozma nutq ko'nikmalarining shakllanishi uchun fundamental ahamiyatga ega. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi zamonaviy lingvodidaktikaning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarida ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari bilan bir qatorda mustaqil fikrlashi, kommunikativ qobiliyatlari hamda amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Oliy attestatsiya komissiyasining ilmiy nashrlarga qo'yiladigan talablarida ham maqolada muammoning qo'yilishi, nazariy-metodologik va uslubiy puxtalik, manbalar ishonchliligi hamda xulosa va tavsiyalarning asoslanganligi muhim mezon sifatida qayd etiladi.

Boshlang'ich ta'limda lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi so'nggi yillarda mahalliy tadqiqotlarda ham keng o'rganilmoqda. Jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda uning lingvistik, kommunikativ, ijtimoiy-madaniy va pragmatik jihatlarini hisobga olish zarurligi ta'kidlangan. Shuningdek, boshlang'ich sinf ona tili ta'limida leksik-semantik birliklar, sintaktik qurilmalar va matn ustida ishlash bog'lanishli nutqni rivojlantirishning muhim lingvistik omillari sifatida ko'rsatiladi.

Mazkur maqolaning dolzarb jihati shundaki, lingvistik bilimlarni o'zlashtirish bilan real nutqiy faoliyat o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash boshlang'ich ta'lim metodikasining hal etilishi lozim bo'lgan fundamental muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. O'quvchi so'zning ma'nosi, grammatik shakli yoki gap qurilishi haqidagi bilimni egallashi mumkin, biroq uni muayyan kommunikativ vaziyatda to'g'ri va mazmunli qo'llay olishi alohida metodik jarayonni talab etadi.

Shundan kelib chiqib, tadqiqotning asosiy muammosi boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik bilim, nutqiy ko'nikma va kommunikativ faoliyatni yagona tizim sifatida shakllantirishning lingvodidaktik mexanizmlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning maqsadi: boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning lingvistik va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik hamda lingvodidaktik asoslarini aniqlash va ularni takomillashtirishning konseptual modelini ishlab chiqish.

Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy, kommunikativ, faoliyatga yo'naltirilgan, integrativ va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar tashkil etadi. Mazkur yondashuvlarning umumiy jihati o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi passiv subyekt sifatida emas, balki bilimni faol o'zlashtiruvchi, uni amaliy vaziyatlarda qo'llovchi va o'z faoliyatini baholovchi ijodiy shaxs sifatida qarashdan iborat.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish, modellashtirish va pedagogik kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Mavzuga oid pedagogik, lingvistik va metodik adabiyotlar tahlili asosida boshlang'ich ta'limda lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar tizimlashtirildi.

Lingvodidaktik nuqtayi nazardan til ta'limining asosiy maqsadi faqat til birliklari haqidagi nazariy bilimlarni shakllantirish bilan cheklanmaydi. Har qanday til birligi o'quvchi uchun amaliy kommunikativ faoliyat vositasiga aylanishi lozim. Shuning uchun lingvistik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida fonetik, leksik, grammatik va sintaktik bilimlar nutqiy topshiriqlar bilan uzviy bog'lanishi zarur.

Tadqiqotda lingvistik kompetensiya til tizimiga oid bilim va ko'nikmalar majmui sifatida, nutqiy kompetensiya esa ushbu bilimlarni og'zaki va yozma muloqot jarayonida maqsadga muvofiq qo'llay olish qobiliyati sifatida talqin qilindi. Mazkur ikki kompetensiya bir-biridan ajratilgan holda shakllanmaydi. Aksincha, ular o'zaro ta'sir qiluvchi yaxlit tizimni tashkil etadi. Masalan, o'quvchi yangi so'zning ma'nosini bilishi lingvistik bilimning shakllanganini bildirsa, mazkur so'zni gapda, matnda yoki real kommunikativ vaziyatda to'g'ri qo'llay olishi uning nutqiy kompetensiyasi rivojlanganini ko'rsatadi.

Lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish muammosining eng muhim jihati shundaki, til tizimi bilan nutq faoliyati o'rtasida mustahkam metodik ko'priklar yaratish zarur. Faqat grammatik qoidani yod oldirish yoki so'zning lug'aviy ma'nosini yuzaki aytib berish o'quvchining kommunikativ imkoniyatlarini to'liq ta'minlamaydi. Boshlang'ich ta'lim metodikasida til birliklarini o'rgatishning kommunikativ yo'nalishini yanada kuchaytirish lozim. O'quvchi o'rganayotgan til birligini real yoki modellashtirilgan kommunikativ vaziyatda ongli ravishda qo'llashi shart.

Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda matn alohida metodik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Matn o'quvchiga til birliklarini yaxlit kontekstda ko'rish, mazmuniy munosabatlarni anglash, asosiy va ikkilamchi axborotni farqlash, mantiqiy xulosa chiqarish va o'z munosabatini bildirish imkonini beradi. Shu sababli ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlashning uch bosqichli tizimidan foydalanish maqsadga muvofiq: matngacha bo'lgan faoliyat – matnni anglash – matndan keyingi nutqiy faoliyat.

Tadqiqot natijalari, shuningdek, lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda integrativ yondashuvning hal qiluvchi ahamiyatini ko'rsatadi. Ona tili va o'qish savodxonligi darslari o'zaro uzviy tashkil etilganda o'quvchi bir tomondan til birliklarini o'zlashtirsa, ikkinchi tomondan ularni matnni o'qish, tushunish, qayta hikoyalash, savollarga javob berish, munosabat bildirish va mustaqil matn yaratish jarayonida amalda qo'llaydi. Demak, boshlang'ich ta'limda lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning metodik samaradorligi alohida mashqlar soni bilan emas, balki bilim, ko'nikma va kommunikativ faoliyatning o'zaro integratsiyasi bilan belgilanadi.

Xulosa

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning lingvistik va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ona tili va o'qish savodxonligi ta'limining ustuvor metodik vazifalaridan biridir. Tadqiqot natijasida lingvistik va nutqiy kompetensiyalar o'zaro bog'liq, bir-birini to'ldiruvchi va yagona kommunikativ faoliyatda namoyon bo'luvchi pedagogik hodisalar sifatida tavsiflandi. Lingvistik kompetensiya o'quvchining til tizimiga oid bilimlari va ularni anglash ko'nikmalarini ifodalasa, nutqiy kompetensiya mazkur bilimlarni og'zaki va yozma muloqotda maqsadga muvofiq qo'llash qobiliyatini yuzaga chiqaradi.

Tadqiqot asosida lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning maqsadli, mazmuniy, jarayonli, vositali va natijaviy komponentlardan iborat yaxlit modeli taklif qilindi. Umuman olganda, boshlang'ich ta'limda lingvodidaktik yondashuvning markazida "bilim – faoliyat – muloqot – refleksiya" tamoyili turishi lozim. Bunday yondashuv o'quvchining nafaqat tilga oid nazariy bilimlarini, balki mustaqil fikrlash, o'z fikrini aniq va izchil ifodalash, matnni chuqur tushunish hamda kommunikativ vaziyatga mos nutq yaratish qobiliyatlarini kompleks ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shukurova Z., Mambetova L. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyani rivojlantirishning metodik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2024.
2. Tillaboyeva H. Boshlang'ich ta'limda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning didaktik modeli // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2026. – № 2. – B. 45-50.
3. Reyembayeva A. P. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limida bog'lanishli nutqni rivojlantirishning lingvistik asoslari // Fan va jamiyat. – 2026. – № 1. – B. 112-115.
4. Mambetaminov N. M. Boshlang'ich sinflarda nutqiy savodxonlik omillari // Central Asian Journal of Education and Innovation. – 2026. – Vol. 5, Issue 3. – P. 88-92.
5. Nazirova R. M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari // International Journal of Scientific Researchers. – 2025. – Vol. 4, Issue 6. – P. 34-38.
6. Jurayeva N. Nutqiy savodxonlik kompetensiyasini rivojlantirishda lingvodidaktik yondashuvning ilmiy-metodik asoslari // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar. – 2026. – № 1. – B. 76-80.